

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

JULI-SEPTEMBER 1674: VAN ULM TOT AAN DE MONT CENIS

15v Sondach den 1 julii¹ sijn wij des morgens van Ulm vertrokken, s' middachs tot Ehinch² en des avonts tot Rietelinge³ verblijvende.

Den 2 junii⁴, maendach, sijn wij s' middachs te Phullendorp⁵ en des avonts te Steijtelinge⁶ aengekoomen. Wij vonden de wegen seer vermaekelijck, dewijle de kersen, rijp sijnde, ons geduerende den wech van selfs in den mont quamen. Wij passeerden den Booden Zee⁷ van ter syde en kreegen dien dach de bergen van Switserlandt eerst in t' gesicht. De scoone sonnescijn deedt een heerlyck effect⁸ op de voornoemde bergen, dewelke meest met sneuw bedeckt waeren en door een perspect⁹ van bosschen, koorn landen en wijnbergen¹⁰ gesien wierden. Wij begosten hier al lenxkens¹¹ de mast boomen¹², dewelke tot noch toe geduert hadden, te verliesen, meest eyken en andere soort in de plaets vindende. Wij rencontreerde vele haese nooten¹³, neglantier¹⁴, barbaris¹⁵, ligustrum¹⁶ etc.¹⁷ t' Ons wat incommodeerde¹⁸ voor eerst was dat wij het bier mosten quiteeren.¹⁹

Dijnsdach den 3^e julii. Des middachs aten wij te Scaffhausen.²⁰ Naer den eeten besagen wij het casteel, t' welck teenemael²¹ naer de oude manier gefortificeert is.²² t' Selve is ront, seer hooch, onder aen de graft²³ heel om leech.²⁴ Sijn rontom ronde toorens dewelke in plaets van bastions²⁵ de flankerinch maeken. Sij syn boven toe. Alle die hier in gaen moeten dat defenderen²⁶ of sterven, dewijle²⁷ 't gat dat sij door kruypen met ijser tralie toe wert geslooten en door de selve haer

¹ **julii.** juli.

² **Ehinch.** Ehingen.

³ **Rietelinge.** Riedlingen.

⁴ **junii.** juli. Verschrijving.

⁵ **Phullendorp.** Pfullendorf.

⁶ **Steijtelinge.** Steißlingen.

⁷ **Booden Zee.** Bodenmeer.

⁸ **deedt een heerlyck effect.** had een heerlijke uitwerking.

⁹ **perspect.** perspectief, uitzicht.

¹⁰ **wijnbergen.** Een wijnberg is een berghelling begroeid met wijnstokken.

¹¹ **al lenxkens.** langzaam.

¹² **mast boomen.** Mastbomen zijn bomen die voor de scheepsmast geschikt zijn. Doorgaans betreft het pijnbomen.

¹³ **haese nooten.** hazelnoten.

¹⁴ **neglantier.** Egelantier is een rozensoort.

¹⁵ **barbaris.** Berberis is een struikensoort met gele of oranje bloemen.

¹⁶ **ligustrum.** liguster.

¹⁷ **rencontreerde...etc.** kwamen...etc. tegen.

¹⁸ **incommodeerde.** hinderde

¹⁹ **quiteeren.** opgeven.

²⁰ **Scaffhausen.** Schaffhausen.

²¹ **teenemael.** helemaal.

²² **het casteel...gefortificeert is.** Ruysch verwijst naar het Munot, het ronde fortificatiewerk van Schaffhausen dat in de zestiende eeuw werd aangelegd.

²³ **graft.** gracht.

²⁴ **om leech.** omlaag.

²⁵ **bastions.** Een bastion of bolwerk is een uitspringend verdedigingswerk van een fort.

²⁶ **defenderen.** verdedigen.

²⁷ **dewijle.** aangezien.

levens middelen aen gegeven. Tot dese toorens quaemen wij door een naeuwe galerij²⁸, seer donker sijnde. De selve liep rontom meer hem voornoemde casteel heenen. Hier boven waeren twee etages, ider op vier pilaeren rustende, admirabel²⁹ verwulft,³⁰ soo wyt³¹ als een kerck. Heel om hooch boven op t' casteel was een houte loots inder dewelke al het canon³² stont. Hier scepten de voorscreve³³ plaetsen haer licht³⁴ door vier ronde gaeten, dewelken door het welfsel³⁵ heen gingen, ider welfsel heen gingen. Ider welfsel was omtrent een Rijnlantsche roede³⁶ dick. De mueren waeren, rontom doorgaens, naer onse

16r rekeninch³⁷ derde halve roeden³⁸ en aen eene sijde ruym vijftholve roede³⁹ dick. Zij hadden een put, die van onderen tot bove water kost geven, en een sekrete⁴⁰ trap, die haer de gansche stat onder de aerde door leyde, soo sy voorgaeven, en op verscheyde plaetsen haer bedeckt in de stadt kost uyt laeten. t' Is onmogelijcx met kanon dit gebouw te forceren.⁴¹

Tot onderhout van t' selve geeft de koninck van Vrankrijck⁴² alle jaeren omtrent 3300 gulden jaerlijcks.⁴³ Alsoo⁴⁴ het juijst maerckt dach was, sagen wij een groote confluentie⁴⁵ van Switsersche boeren, alle van een seer venerabel⁴⁶ aensien ten respecte⁴⁷ van haer baert en degen, die over al mede moet, ja selfs achter de ploech. Hier van daen reden wij naer Thienen⁴⁸ en daer van daen des andere daechs weder voort.

Woonsdach⁴⁹ den 4 julii. s' Morgens ten 5 ueren weder te paert gestegen sijnde, passeerden wij seeker kleyn stedeken, Aelshut⁵⁰ genaemt, gelegen aen den Rijn,

²⁸ **galerij.** Een galerij is een omloop of gang aan de buitenzijde van een toren, die gewoonlijk met een borstwering of balustrade is voorzien.

²⁹ **admirabel.** aanzienlijk.

³⁰ **verwulft.** verwelfd.

³¹ **wyt.** wijd.

³² **het canon stont.** de kanonnen stonden.

³³ **voorscreve.** eerder beschreven.

³⁴ **scepten...licht.** putten...licht uit.

³⁵ **welfsel.** gewelf.

³⁶ **een Rijnlantsche roede.** De Rijnlandse roede is een oude lengtemaat, bestaande uit 12 Rijnlandse voeten of 144 Rijnlandse duimen. Dit staat gelijk aan ongeveer 3,77 meter.

³⁷ **rekeninch.** meting, telling.

³⁸ **derde halve roeden.** Drieënhalve Rijnlandse roede staat gelijk aan ongeveer 13,2 meter.

³⁹ **vijftholve roede.** Vijfenhalve Rijnlandse roede staat gelijk aan ongeveer 20,74 meter.

⁴⁰ **sekrete.** geheime.

⁴¹ **te forceren.** open te breken, te beschadigen.

⁴² **de koninck van Vrankrijck.** Lodewijk XIV (1638-1715) was koning van Frankrijk van 1643 tot zijn dood in 1715.

⁴³ **Tot onderhout...gulden jaerlijcks.** Het is niet duidelijk wat Ruysch bedoelt. Schaffhausen was sinds 1501 een kanton van Zwitserland. De dichtbijgelegen gebieden van de Elzas en Franche-Comté werden tijdens de Hollandse Oorlog (1672-1679) weliswaar binnengevallen door Franse troepen, maar dat feit lijkt deze passage niet te verklaren.

⁴⁴ **Alsoo.** Aangezien

⁴⁵ **confluentie.** samenloop, samenkomst.

⁴⁶ **venerabel.** respectabel, eerbiedwaardig.

⁴⁷ **ten respecte van.** ten aanzien van.

⁴⁸ **Thienen.** Waldshut-Tiengen.

⁴⁹ **Woonsdach.** Woensdag. Mogelijke verschrijving.

⁵⁰ **Aelshut.** Waarschijnlijk gaat het om Albbbruck.

die hier extraordinaris⁵¹ rapide⁵² is. Wij passeerden den Rijn over een steene brugge in seker kleyn stedeken, Laufnburch⁵³ geheeten. Wij hadden hier een seer scoon gesicht alsoo de rivier seer snel door sommige klippen, in de grondt gelegen, passeren most, t' welck een admirabel effect dede. s' Middachs aten wij te Monf⁵⁴ en s' avonts quaemen wij te Basel. Wij naemen ons logement in De Wilde Man. Onder andere vonden wij een Frans officier die ons vrachde wat landtslyuden wij waren. Wij seyde Hollanders, waerop hij ons aenstonts naer veel menschen vraechde en onder anderen seer particulier⁵⁵ naer den heer Van Ouwerkerke.⁵⁶ Hij was seer beleeft en discreet⁵⁷ tegens ons.

Donderdach den 5 julii wiert den voormiddach met uytrusten van onse reys, met verscoone van linden van kleeren⁵⁸, wasse, barbiere⁵⁹ en diergelijke saeken meest doorgebracht. Wij vonden des middachs vijf officieren uyt Bourgonie⁶⁰ aen tafel, dewelke ten deelen in Besancon, ten deele in Doole gelegen hadden.⁶¹ Zij hadden den Fransman lustich voor.⁶² Dit gaf ons veel veel⁶³ vermaeck, dewijle alle dese luyde van goede conversatie waeren. Naer de middach wierden wij door de heer Fefich⁶⁴ door de stadt geleijt. Neef Hoogeveen was aen hem gerecommandeert.⁶⁵ Wij saegen onder anderen een kabinet t' welck een van dese familie toebehoort. Wij vonden hier extraordinare rariteiten soo van medailles als scilderijen, sculpture, boeken en ander fraeje saeken, dienende tot ornament van een curieus liefhebber.⁶⁶ Ick hebbe hier aldereerst de silverlingen gesien voor welke onsen salichmaeker verlocht⁶⁷ is.⁶⁸ De groote meenichte van antiquiteyten waeren te veel om te verhalen. Wij rencontreerden bij geval⁶⁹ den vermaerden Carles Patin.⁷⁰ Wij hadden alle eenigen tijt in de kamer geweest eer wij hem eens considereerden⁷¹, synde seer genegligeert⁷² en van weijnich

⁵¹ **extraordinaris.** bijzonder, buitengewoon.

⁵² **rapide.** snel.

⁵³ **Laufnburch.** Laufenburg.

⁵⁴ **Monf.** Mumpf.

⁵⁵ **particulier.** in het bijzonder.

⁵⁶ **den heer Van Ouwerkerke.** Deze persoon werd ook al genoemd op f. 5r.

⁵⁷ **discreet.** welwillend.

⁵⁸ **linden van kleeren.** het linnengoed, kleren.

⁵⁹ **barbiere.** scheren.

⁶⁰ **Bourgonie.** Bourgondië.

⁶¹ **Wij vonden...gelegen hadden.** Als onderdeel van de Hollandse Oorlog (1672-1679) trok de Franse legerleider Vauban (1633-1707) in 1674 Franche-Comté binnen, waar hij de steden Dole en Besançon veroverde. De Franse soldaten die Ruysch ontmoette, hadden meegevochten in de Slag bij Besançon (19 april-22 mei 1674).

⁶² **Sij hadden...lustich voor.** Zij hadden veel vrolijkheid met de Fransman.

⁶³ **veel.** Mogelijke verschrijving.

⁶⁴ **Fefich.** Onzekere lezing.

⁶⁵ **gerecommandeert.** aanbevolen.

⁶⁶ **curieus liefhebber.** liefhebber van curiositeiten.

⁶⁷ **verlocht.** verloochend.

⁶⁸ **de silverlingen...verlocht is.** Volgens de Bijbel (Cf. Matteüs 26:15) kreeg Judas dertig zilverlingen voor het verraad van Jezus.

⁶⁹ **bij geval.** bij toeval.

⁷⁰ **den vermaerden Carles Patin.** Charles Patin (1633-1693) was een Franse kenner van muntenkunde. Hij schreef meerdere werken over het onderwerp.

⁷¹ **considereerden.** bezagen, beschouwden.

⁷² **genegligeert.** slordig gekleed. Onzekere betekenis.

minen.⁷³ Naer dat wij van alle saeken met hem gesproken hadden, naemen wij ons afsceyt om de rest van onsen tijt met wandelen door te brengen. Van daer sijn wij naer t' magasin en t' selve besien hebbende, wandelde voort wat in de stadt. Wij passeerde voor bij seekere galerije die gescildert, maer soo heerlijk dat noijt vreemdelinch passeerden, sonder dat voor seer notabel aen te sien. t'

16v Wert oock van wegen de stadt met veel sorgh bewaert. Eer wij naer huys gingen besochten wij de kerck en t' graf van Erasmus⁷⁴, boven t' welck het epithaphium⁷⁵ van desen vermaerden man in een vierkante steen gehouwen staet.

Vrijdach den 6^e julii besaegen wij de bibliotheek⁷⁶, die al van de beste is die ick oijt gesien. Den bibliothecaris bewees ons door seker gedrukt⁷⁷ te Basel dat te haelen de eerste inventie⁷⁸ niet geweest was bij Costerus, alsoo haer exemplaer veel ouder was.⁷⁹ Onder veel heerlijke manuscripte saegen wij een Vergilius⁸⁰ daer Heynsius veel werck van gemaect hadde.⁸¹ Van de bibliotheek gingen wij in een andere kamer, op de welke het kabinet van Erasmus bewaert wiert.⁸² Medailles, scilderijen, antiquiteiten waeren hier geen gebreck. Onder ander saegen wij een scilderij van Holbeyn⁸³, representeerende een dooden Christus, doch dit passeerden alles.⁸⁴ Mede wiert ons vertoont het testament van Erasmus⁸⁵, in 't Latyn met sijn eygen handt gescreeven, nevens ontalijcke rariteiten.

⁷³ **van weijnich minen.** van een slecht voorkomen.

⁷⁴ **Eer wij...van Erasmus.** Het graf van de beroemde Nederlands humanist Desiderius Erasmus (c. 1466-1536) ligt in de munster van Bazel. Veel zeventiende-eeuwse reizigers uit de Republiek bezochten deze plaats.

⁷⁵ **epithaphium.** grafscript.

⁷⁶ **de bibliotheek.** Sinds het einde van de vijftiende eeuw beschikte Bazel over een grote bibliotheek, verbonden aan de universiteit van de stad.

⁷⁷ **gedrukt.** gedrukt boek.

⁷⁸ **inventie.** uitvinding.

⁷⁹ **Den bibliothecaris...ouder was.** Laurens Janszoon Coster (c. 1370-1440) werd in Nederland lange tijd genoemd als de uitvinder van de boekdrukkunst. Tegenwoordig wordt deze uitvinding doorgaans aan de Duitser Johannes Gutenberg (c. 1397-1468) toegeschreven, die in 1455 de laatste hand legde aan de befaamde Gutenbergbijbel. De Costerlegende bleef echter nog lange tijd circuleren in de Republiek. Vermoedelijk kreeg Ruysch hier een druk van Gutenberg of een van zijn tijdgenoten te zien die de Nederlandse claim ontkrachtte.

⁸⁰ **Vergilius.** Publius Vergilius Maro (70 v. Chr.-19 v. Chr.) was een Romeinse dichter die onder andere de *Aeneis* schreef.

⁸¹ **Onder veel...gemaect hadde.** Daniël Heinsius (1580-1655) was een humanistische geleerde en uitgever van klassieke teksten. Zijn zoon Nicolaas (1620-1681) was eveneens geïnteresseerd in de oudheid en gaf ook een groot aantal teksten uit. Op wie van beide Ruysch precies doelt, is niet helder. Vader en zoon hebben immers beide gewerkt aan teksten van Vergilius.

⁸² **een andere...bewaert wiert.** De verzameling van Erasmus, die onder andere bestaat uit munten en glaswerk, wordt tegenwoordig bewaard in het Historisches Museum Basel.

⁸³ **Holbeyn.** Hans Holbein de Jonge (1497-1543) was een Duitse kunstschilder en bekende van Erasmus.

⁸⁴ **Onder ander...passeerden alles.** Ruysch verwijst naar Holbeins schilderij *Het lichaam van Christus in het graf*, vervaardigd tussen 1520 en 1522, dat tegenwoordig wordt bewaard in de Öffentliche Kunstsammlung te Basel.

⁸⁵ **het testament van Erasmus.** Mogelijk zag Ruysch een manuscriptversie van Erasmus' *Novum Instrumentum omne* (1516), het eerste gedrukte Nieuwe Testament in het Grieks en Latijn.

Afbeelding 1: Illustratie van Jan van de Velde en Pieter Saenredam van de Haarlemse drukker Laurens Janszoon Coster bij een pamflet van Petrus Scriverius (1628)

Afbeelding 2: Het lichaam van Christus in het graf (1520-1522) van Hans Holbein de Jonge.

Saterdach den 7 julii hebben wij onse reijs wederom voort' geset, s' middachs te Lange Broeck⁸⁶ en savonts te Solothurn aenkoomende. Dit is een seer nette stadt. Deselve wert seer heerlijk gefortificeert, altemael met hartsteen en, soo men seijt, met Frans gelt.⁸⁷

Sondach 8 julii. Arriveerden des middachs te Bern. Wij bleven hier den ganschen dach, doch ons ongeluck gaf ons lelijk weer soo dat wij niet veel saegen. Alsoo de stadt naer een beer genaemt is en de selve in haer wapen voert⁸⁸, soo werden hier levende beeren in een kuyl bewaert.⁸⁹ Ieder kon die sien die over de straet gaen daer dit gedierte huys hout.⁹⁰

Maendach den 9^e dito sijn wij naer Murten, anders Muratum, gereden. Wij vonden een quartier uers buyten de stadt de capelletie⁹¹, in 't welck de doots beenderen van de gebleven⁹² Bourgmons⁹³ bewaert wierden tot een memorie⁹⁴ van de notable victorie⁹⁵ die de Switsers tegen Carel de Stouten⁹⁶ bevochten hadden.⁹⁷ Boven de deur stondt dese inscriptie: "INVICTISSIMI ATQUE FORTISSIMI CAROLI BURGUNDIAE DUCIS EXERCITUS MARATUM OBSIDENS CONTRA HELVETIOS PUGNANS HIC SUI MONUMENTUM RELIQUIT ANNO MCCCCLXXVI." ⁹⁸ Des avonts quamen wij te Pettelingen.⁹⁹

Dijnsdach den 10 junii wederom voort gereijst sijnde, quamen wij des avonts te Morges. Naer dat wij ons avontmael gedaen hadden, betaelden wij onse

⁸⁶ **Lange Broeck.** Langenbruck.

⁸⁷ **en, soo...Frans gelt.** Al sinds de zestiende eeuw had het kanton Solothurn een voorzichtig verbond met Frankrijk, waarbij financiële motieven het belangrijkste waren voor Zwitserland.

⁸⁸ **Alsoo de...wapen voert.** Ruysch verwijst hier naar de legende van hertog Berthold V van Zähringen (c. 1160-1218), de stichter van Bern, die beloofde de nieuwe stad te vernoemen naar het eerste dier dat hij tijdens de jacht tegenkwam. Volgens de legende was dat een beer. Sinds de dertiende eeuw staat dit dier dan ook in het wapen van Bern. In werkelijkheid komt de naam Bern vermoedelijk uit het Gallisch.

⁸⁹ **soo werden...kuyl bewaert.** Sinds de zestiende eeuw beschikt de stad Bern over een grote berenkuil, de zogeheten Bärenplatz, als symbool voor de ontstaanslegende.

⁹⁰ **huys hout.** zich bevindt.

⁹¹ **de capelletie.** het kapelletje.

⁹² **gebleven.** gesneuvelde.

⁹³ **Bourgmons.** Bourgondiërs.

⁹⁴ **memorie.** herinnering.

⁹⁵ **notable victorie.** belangrijke overwinning.

⁹⁶ **Carel de Stouten.** Karel de Stoute (1433-1477) was hertog van Bourgondië, Brabant, Limburg en Luxemburg van 1467 tot zijn dood in 1477.

⁹⁷ **de capelletie,...bevochten hadden.** Op 22 juni 1467 vond de Slag bij Murten plaats tussen de Zwitserse Eedgenoten en het leger van Karel de Stoute, de hertog van Bourgondië. De Zwitsers wonnen het gevecht en stichtten in 1485 Beinhaus zu Murten, een knekelhuis waar de beenderen lagen van de gevallen soldaten in de Slag bij Murten.

⁹⁸ **"INVICTISSIMI ATQUE... ANNO MCCCCLXXVI."** Vrije vertaling: "Het leger van de onoverwinnelijke en zeer dappere Karel, hertog van Bourgondië, dat Murten belegerde en vocht tegen de Zwitsers, heeft dit monument van hem nagelaten in het jaar 1476." Mogelijk maakt Ruysch een fout in zijn afschrift van deze inscriptie. Het vergelijkbare origineel luidt immers: "D.O.M. Caroli inclyti, et fortissimi Burgundiae ducis exercitus Muratum obsidens, ab Helvetiis caesus, hoc sui monumentum reliquit anno MCCCCLXXVI."

⁹⁹ **Pettelingen.** Payerne.

postillon¹⁰⁰ en naemen een barck¹⁰¹ om noch des avonts af te vaeren naer Geneve. Wij dorsten te landt niet voort reysen om dat een Frans plaetsjen, Versois¹⁰² genaemt, soudén hebben moete passeeren. Wij reysden bij nacht om dat sy niet weten soudén dat wij voorbij voeren, want als de duyvel een schelm hadde wille wesen, sij soudén ons evenwel op t' lack¹⁰³ wel kunnen abordeeren¹⁰⁴ hebben. Wij hadden van Basel een briefken van adresse aen de Surinbenden van de Barken¹⁰⁵, die ons veel vriendschap deedt, over tafel sittende, sondt de magistraet ons de stadts können.¹⁰⁶

Woonsdach den 11 julii arriveerden wij te Geneve des middachs ten 11 ueren. Wij naemen ons logement in De Balans. Naer de middach als wij ons verscoont, verkleet, en ick mijn baert de companie¹⁰⁷ hadt doen veranderen in een voor de stadt, gingen wij acoordt¹⁰⁸ maeken met madame de Harsij om bij haer in huys geduerende ons verblijf te woenen.

Donderdach den 12 julii syn wij overgaen met intentie om ons wat te onthoude¹⁰⁹ in dese stadt en dit logement, daer wij seer wel sijn, dankende Godt Almachtich, die ons tot noch toe bewaert heeft.

Eynde¹¹⁰

17r REYSE VAN GENEVE NAER ITALIE

Den 27 september 1674 sijn wij des ochtens te 8 ueren van Geneve vertrockken, vergeselcapt¹¹¹ van de heere Zeve, vaeder van onse hospita, Archimbout, een van onse goede vrienden, en de messieurs Hoogenhouck¹¹² en Van den Berch. De selve hadden de goetheid van ons een geheelen dach reijsens verre uyt te geleijden. Des middachs naemen wij de maeltijt te Coursilleur¹¹³, een kleijn stedeken op een rots gelegen. Wij mosten met onse paerden gelijk als trappen opklimmen eer wij daer in quaemen. t' Selve plaetsken was omtrent drie ueren

¹⁰⁰ **postillon.** koetsier. Op 8 juni (f. 10r) maakte Ruysch een afspraak met een koetsier in Dresden om hem en zijn metgezel naar Genève te vervoeren.

¹⁰¹ **barck.** Een bark is een soort zeilschip met drie masten.

¹⁰² **Versois.** Versoix.

¹⁰³ **lack.** meer, lac de Genève.

¹⁰⁴ **abordeeren.** bereikt, aangevallen.

¹⁰⁵ **de Surinbenden van de Barken.** Onzekere lezing.

¹⁰⁶ **over tafel...stadts können.** In veel Duitse en Zwitserse steden was het een goed gebruik om gasten te ontvangen met een heildronk.

¹⁰⁷ **baert de companie.** baard van het land. Ruysch wil zeggen dat hij tijdens het reizen een ruigere baard had.

¹⁰⁸ **acoordt.** een overeenkomst.

¹⁰⁹ **onthoude.** huisvesten.

¹¹⁰ **Eynde.** Hiermee eindigt het eerste deel van de reis van Coenraad Ruysch. Het volgende gedeelte verhaalt over zijn reis door Italië. Op het volgende blad begint het manuscript met een nieuwe foliëring, maar gemakshalve wordt in deze editie de oude nummering doorgezet.

¹¹¹ **vergeselscapt van.** vergezeld door.

¹¹² **Hoogenhouck.** Mogelijk gaat het om Justus Hoogenhouk (1644-1714), die tijdens zijn carrière onder andere vroedschap, schepen en burgemeester van Leiden werd.

¹¹³ **Coursilleur.** Cruseilles

van Geneve gelegen. Des avonts naemen wij ons verblijf te Nici¹¹⁴, residentie plaets¹¹⁵ van den aersbisscop van Geneve.¹¹⁶ Wij meenden de plaets, hoe wel niet seer remarquabel¹¹⁷, wat door te wandelen, maer den avont die nu alle daegen seer vroege begon te vallen, beletten ons het selven. Wij sliepen des nachts in St. Piere.¹¹⁸

Den 28 naemen wij des s' morgens omtrent ten 7 ueren ons afscheijt van ons uytgeleijde geselschap, dewelke wederom naer Geneve toe keerden, en wij vervorderden onsen wech. Wij passeerden door seker dorpie genaemt Harbij.¹¹⁹ t' Selve dient niet aangemerckt om zijn fraicheit¹²⁰ van constructie maer van situatie¹²¹, alsoo daer een riviertje voorbij liep, seer diep tusschen rotsen en bergen, alle met groente¹²² en wingerden beset. Wij vonden hier seer afreuse precipicen¹²³, doch sulken aengenaemen effect door de groenten en waeter voor 't gesicht doende, dat het sceen of de natuer al dat aengenaem en affreus was seer heerlijk op dese plaets bij den anderen gevoecht hadt. Voornaementlijck remarqueerden wij hier een waeterval¹²⁴, die ons wel een geheel quartier uers op deedt houde ten eynde ons met soo aengenaemen gesicht wat te vermaeken.

Des middach mosten wij ons onderwegen in huys daer de post¹²⁵ van paerden verandert, seer miseraebel met stinkende vis alsoo het vrijdach was¹²⁶, behelpen, doch s' avonts te Chamberij¹²⁷ ons logement a l'Espe Royale neemende, waert onse fatigue¹²⁸ met een seer goet tractement van vleijs, op pretext¹²⁹ dat wij sieck waeren, wederom versacht. Dese stadt is de voornaemste van geheel Savoien¹³⁰, in ons ooch¹³¹ ruym soo groot, doch beter als Geneve. Des swinters retireert sich meest al den adel van haer landthuysen alhier.¹³² Alsoo het licht en onsen tijt ons toeliet van noch wat te wandelen, liepen wij de stadt eens ter vlucht¹³³ door, t' welck ons geen berouw veroorsaecten, alsoo wij onse oogen aen veel fraeije dames, die seer goet fatsoen hadden en wel gekleet waeren, soo wat verklaerden.¹³⁴ Oock hebben de vrouwen van Chamberij, naer

¹¹⁴ **Nici.** Annecy.

¹¹⁵ **residentie plaets.** verblijfplaats.

¹¹⁶ **residentie plaets...van Geneve.** Door de opkomst van het calvinisme in Genève werd in 1535 besloten om de bisschopszetel van Genève te verplaatsen naar Annecy.

¹¹⁷ **remarquabel.** opzienbarend, bijzonder.

¹¹⁸ **St. Piere.** Deze plaats kon niet geïdentificeerd worden. Mogelijk gaat het om de naam van een herberg te Annecy.

¹¹⁹ **Harbij.** Héry-sur-Alby.

¹²⁰ **fraicheid.** fraaiheid.

¹²¹ **situatie.** ligging.

¹²² **groente.** groen, planten.

¹²³ **afreuse precipicen.** verschrikkelijke klippen.

¹²⁴ **remarqueerden...waeterval.** merkten...waterval op.

¹²⁵ **post.** postkoets.

¹²⁶ **alsoo het vrijdach was.** In de katholieke traditie wordt er op vrijdag vis gegeten.

¹²⁷ **Chamberij.** Chambéry.

¹²⁸ **fatigue.** vermoeidheid.

¹²⁹ **pretext.** voorwendsel.

¹³⁰ **Savoien.** Savoye.

¹³¹ **ons ooch.** onze opvatting.

¹³² **retireert sich...alhier.** trekt...zich hier terug.

¹³³ **ter vlucht.** vluchtig.

¹³⁴ **verklaerden.** lieten blinken, verheerlijkten.

wij onderricht zijn, de reputatie boven alle die van Savoiën in fraeheid¹³⁵ en galanterije.¹³⁶

Den 29^e, sijnde saterdach, sijn wij des s' morgens door seeker stedeken, Montmelian genaemt, gepasseert. t' Selve is niet gefortificeert, doch alleen maer met een oude vervallen muur omrincht. Niet te min seer considerabel¹³⁷ ten reguarde¹³⁸ van seeker fortres¹³⁹, omtrent een canon scoot daer van gelegen, op een steijle rots, irregulier¹⁴⁰ doch niet te min volgens de regulier¹⁴¹ extraordinaris steck¹⁴² gemaect, soodaenich dat het door de natuer en de kunst
17v tenemael imprenabel¹⁴³ is. Wij passeerden hier een rievier, Isette¹⁴⁴ genaemt, met een pont op de manier van een gierbrugge.¹⁴⁵ Den hartoch van Savoie¹⁴⁶ liet een swaere steene brugge over dese rivier bouwen, maer alsoo de gront well-achtich¹⁴⁷ was, kosten sij tot noch toe niet tot haer oochwit¹⁴⁸ geraeken.

Des middachs aeten wij in t' posthuys, des avonts ons logement in een herreberch voor de poort van St. Jan de Mariene¹⁴⁹ neemende. Wij waeren soo extraordinaris moede, alsoo wij bij de vijftien ueren dien dach te paert hadden geseten, dat wij de trappen om naer onse kamer te gaen quaelijck op kosten geraeken. Dewijle het negen ueren in den avont was en dat wij door onse vermoeijtheid weijnich lust hadden tot eten, veel minder om te wachten dat het selve voor ons gereet gemaect wiert, gaeven wij ordere¹⁵⁰ van wat warme wijn met suiker en specerije toe te maeken¹⁵¹ en ons avontmael des s' morgens voor den ontbijt te bewaeren.

Sondach den 30^e september naemen wij ons voorscreve avontmael des s' morgens te drie ueren met seer goeden apettijt¹⁵² en om soo extraordinaris maeltijt tenemael in de forme¹⁵³ te doen, dronken wij op de gesontheit van al de vrienden en vriendinnen die wij in Hollandt gelaeten hadden. Des middachs gegeten te St. Andre¹⁵⁴ en s' avonts te Narborch¹⁵⁵ verbleven, een dorpie aen de

¹³⁵ **fraeheid.** fraaiheid.

¹³⁶ **galanterije.** hoffelijkheid.

¹³⁷ **considerabel.** aanzienlijk.

¹³⁸ **ten reguarde.** met betrekking tot.

¹³⁹ **fortres.** fort. Waarschijnlijk verwijst Ruysch naar het Château de Montmélian, opgericht in de elfde eeuw. Tegenwoordig is het een ruïne.

¹⁴⁰ **irregulier.** onregelmatig.

¹⁴¹ **regulier.** regelmatig.

¹⁴² **extraordinaris steck.** Onzekere lezing.

¹⁴³ **imprenabel.** onneembaar.

¹⁴⁴ **Isette.** Isère.

¹⁴⁵ **gierbrugge.** Een gierbrug is een drijvende rivierbrug bestaande uit een paar verbonden schepen, die zich op de kracht van de stroom van de ene naar de andere over voortbeweegt.

¹⁴⁶ **Den hartoch van Savoie.** Karel Emanuel II (1634-1675) was hertog van Savoye van 1638 tot zijn dood in 1675.

¹⁴⁷ **well-achtich.** van zand.

¹⁴⁸ **oochwit.** doel.

¹⁴⁹ **St. Jan de Marien.** Saint-Jean-de-Maurienne.

¹⁵⁰ **ordere.** opdracht.

¹⁵¹ **toe te maecken.** te bereiden.

¹⁵² **apettijt.** eetlust.

¹⁵³ **in de forme.** in stijl.

¹⁵⁴ **St. Andre.** Saint-André.

voet van den Mont Zenic.¹⁵⁶ Wij vonden alle de herrebergen soo vol dat wij wel een uer in de koude onder den blouwen heuvel mosten staen scilderen¹⁵⁷ eer wij onder dack kosten geraeken, t' welck, niet tegenstaende wij seer qualijck waeren, noch voor faveur¹⁵⁸ aengeraekent wiert. Wij meenden muyl esels te vinden om des anderen daechs den berch op te klimmen, doch de selve waeren alle al besprooken, soo dat wij resolveeren¹⁵⁹ mosten t' selve te paert te waegen. Alhoewel wij tot hier toe altoos door bergen en klippen gereijst hadden, hebben wij nochtans geen ongemackkelijke wegen gevonden, dewijle den hartoch over al op de quaede passagien den wech hadde doen maeken en tot dien eynden versceijde rotsen doen springen¹⁶⁰ of door hakken, soo dat de passagie soo gemackkelijck als de gelijkste vloer was. Men seijde ons t' selve wel acht of tien milloenen gekost hadden.

¹⁵⁵ **Narborch.** Deze plaats kon niet geïdentificeerd worden.

¹⁵⁶ **Mont Zenic.** Mont Cenis.

¹⁵⁷ **scilderen.** wachten.

¹⁵⁸ **faveur.** gunst.

¹⁵⁹ **resolveeren.** besluiten.

¹⁶⁰ **springen.** ontploffen.